

YAZMA KÜTÜPHANELERİMİZ

BUGÜNKÜ DURUMLARI ve MESELELERİ

Dr. Müjân CUNBUR

Millî Kütüphane Gn. Md.

Türk kütüphaneciliğinin günümüzdeki sorunları arasında yazma eser kütüphanelerimizin önemli bir yeri ve özel bir durumu olduğunda şüphe yoktur. Uzun geçmişli yazma kütüphanelerimizin gerek nitelik, gerekse nicelik bakımından değerli koleksiyonları eski Selçuklu, Beylikler ve Osmanlı çağları kütüphanelerinin kalıntılarıdır. Özel binalardan başka, medrese, cami, mektep, tekke, saray, darüş-şifa, hattâ türbe ve bedestenlerde kurulan binlerce kütüphane, Türk yurdunun en büyük kültür merkezlerinden en kıyıköşe kasabalarına kadar yayılmıştı. Osmanlı başkenti İstanbul'da sayısı kırkın çok üstünde kütüphaneler kurulduğu yıllarda, Edirne'de yirmisekize, Bursa'da yirmibeşe ve Kastamonu'da yirmiye yakın yerde irili-ufaklı yazma koleksiyonları, çeşitli müesseselerin kütüphaneleri olarak devrin öğretim üyelerinin, öğrencilerinin, bilginlerinin ve halkın istifadesine sunulmuşlardı. Bu öyle bir devirdi ki, meselâ Çorum'un ilçelerinden Sungurlu'da altı muhtelif yerde kütüphane bulunmaktaydı.

Bir yandan kültür merkezlerinden çok uzak yerlere kadar kütüphane açma geleneğinin yayılışı yazma eser koleksiyonlarının dağılışında âmil olurken, diğer yandan Türkiye'ye matbaanın birkaç asır gecikme ile girişi ve yavaş gelişimi yazma kitap devrinin memleketimizde daha uzamasına, bunun sonucu olarak koleksiyonların daha da artmasına sebebiyet vermiştir. Yazma eser koleksiyonlarının çokluğu ve yurt sathındaki yaygınlığı, bu tip eserlerin günümüzde de en büyük üniversite ve araştırma kütüphanelerimizden küçük ilçe halk kütüphanelerine kadar pek çok yerde bulunmasında rol oynamıştır.

Koleksiyonların dağılışı, çoğu kitap sağlığı için zararlı harap ve rutubetli binalarda, bu çok değerli eserleri korumak ve istifadeye sunmak yetki ve yeterliğinden uzak personelin elinde bulunuşu, eserlerin her gün biraz daha harap ve kayıp olması hususları, ilgililerin zaman zaman bazı tedbirler düşünmelerini intaç etmiştir. Eski harfli basma ki-

tapların da koleksiyonlara girme-
siyle XVIII. Yüzyılın ortalarından
itibaren tam yazma eser kütüphane-
si tipinden çıkıp genel kütüphane
karakterini kazanan kütüphaneleri-
mizin geliştirilmesi konusunda alı-
nan bu tedbirler XIX. Yüzyılın ikin-
ci yarısından sonra görülmeğe baş-
lar.

XIX. Yüzyılın ortalarında Ev-
kaf Nezareti kuruluncaya kadar kıs-
men Haremeyn nezaretinin kontro-
lü altında bulunan yazma kütüpha-
lerimiz tamamen şahıslar tarafın-
dan kurulmuş, köklü bir kültür ve
sosyal - yardım müessesesi olan va-
kıf esaslarına dayanan özel teşek-
küllerdir. Zamanla kuruluşlarında-
ki geliri, bakımı kaybederek yangın
gibi tabii âfetler, personel tayininin
dejenerleşmesi sonucu bu kültür
müesseselerimiz gerilemişlerdir.
Tanzimatı müteakip Evkaf idaresi-
nin kurulması ile evkaf müfettişleri-
nin kontrolü başlamış, görülen ak-
saklıkların giderilmesi, kütüphane-
lerin geliştirilmesi çareleri aranmış-
tır. Bu konuda ilki Münif Paşa tara-
fından hazırlanan lâiyhayı¹ diğer ba-
zı rapor ve lâiyhalar izler. Münif Pa-
şa'nın Maarif Nazırlığı sırasında ilk
kütüphane nizamnamesi çıkarılır.

1908 Meşrutiyet devrimini mü-
teakip İstanbul kütüphanelerinin
türlü yönlerden geliştirilmesi, kolek-
siyonların konulara göre mahdud

birkaç kütüphanede toplanması, ka-
talogların yeniden düzenlenmesi hu-
suslarını işleyen diğer bir lâyiha da
Mısırlı bibliyografya mütehassısı
Ahmed Zeki Paşa tarafından hazırla-
nıp devrin sadr-ı âzamı Hüseyin
Hilmi Paşa'ya sunulur.²

Bu lâihanın ışığı altında önce-
leri tarih kitapları Nuruosmaniye
Kütüphanesi'nde, edebiyat kitapları
Ragıp Paşa Kütüphanesi'nde, diğer
konulardaki eserler de Fâtihi, Aya-
sofiya, Köprülü ve Âtîf Efendi kütüp-
hanelerinde toplanmışsa da bu ayı-
rımdan çabuk vaz geçilmiştir. 1882
de kurulan, önceleri Kütüphanesi
Osmanî, sonraları «Maarif Kütüpha-
nesi diye adlandırılan Bayazıt Umu-
mi - şimdiki Bayazıt Devlet - Kütüp-
hanesi'nden ayrı, merkezî bir yerde
yazma ve eski eserler kütüphaneleri,
yani gelirleri azalmış, binaları ha-
rap olmuş eski vakıf kütüphaneleri
için bir umumî kütüphane kurul-
ması öngörülmüştür. Bu kararla ba-
zı kütüphanelerin kitapları 1914 de
Sultan Selim'deki Medresetü'l-Mü-
tehassisin'de toplanır. Fakat I. Dün-
ya Harbinden sonra Mercan'da ku-
rulması düşünülen büyük ve modern
bir kütüphane binasının inşası
mümkün olamaz. 1918 den itibaren
Süleymaniye Cami Kütüphanesi'nin
çekirdeği etrafında, adı geçen külli-
yenin medreselerinde bugünkü du-
rumuyla tek diyebileceğimiz Süley-

¹Görülebilen tek nüshası İstanbul Millet Kütüpha-
nesi, Ali Emiri Efendi Lâiyhalar kısmı, 85 Nu. dadır.

²Adnan Ötügen, «İstanbul Kütüphaneleri hakkında
48 yıl önce zamanın sadrazamına sunulmuş bir rapor
(Ahmet Zeki Beyin raporu)». *Türk Kütüphaneciler Der-
neği Bülteni*, V, 3 (1956).

maniye Yazma ve Eski Basmalar Kütüphanesi kurulup gelişmeye başlar.

Bu yıllarda Rusçuklu Osmanbey-Zâde Ali Fethi'nin «El-Âsârü'l-Aliyye fi haza'ini'l-kütübi'l-Osmaniyye»³ adlı eserinin bir rapor mahiyetindeki önsözü, Evkaf Nezareti Kütüphaneler Müfettişi Hacıbey-Zâde Muhtar Beyin 1 Mart 1333 tarihli raporu ve teksir edilen iki risaleciği özellikle yazma kütüphanelerin fihristleri konusuna değinirler.

Cumhuriyet devrinde çıkan iki kanun, eski kütüphanelerin, dolayısıyla yazma eserlerin bir dereceye kadar tek bir bakanlığın yönetimi altında toplanmasını sağlamıştır. Bu kanunlardan ilki 1924 yılında kabul edilen 3.3.1340 tarih ve 430 sayılı «Tevhid-i Tedrisat Kanunu»dur ki, bununla Evkaf Nezareti'nce yönetilen bütün vakıf kütüphanelerin, cami ve medrese kütüphanelerinin Millî Eğitim Bakanlığı Kütüphaneler Müdürlüğü emrine verilmesi mümkün olmuştur. İkinci Kanun 1927 yılında kabul edilen 677 sayılı «Tekke, Zaviye ve Türbelerin Seddine, Türbedarlıklarla Bir Takım Üvanların Men' ve İlgasına dair Kanun»dur. Bu kanunla da ilk kanunun şümulüne girmeyen tekke ve zaviye kütüphanelerinin Millî Eğitim Bakanlığı idaresine devri temin edilmiştir. İşte bu iki kanunla birçok medrese, cami ve tekke kütüphane-

lerinin İstanbul ve diğer illerdeki o vakitki deyimle Umumi Kütüphanelerde toplandığı görülür. Bütün bu toplanmaya rağmen yazma koleksiyonları yine de dağınıktır. Bu koleksiyonların mahdut yerlere toplanabilmesi için 1949 yılında Kütüphaneler Müdürlüğü kesif bir faaliyete geçiyor. Bu faaliyet, özellikle İstanbul'daki koleksiyonların birleştirilmesiyle ilgilidir. Bu birleştirmede Dr. Lawrence S. Thompson'un raporu büyük rol oynar.⁴ 1955 ve 1956 yılları İstanbul Kütüphanelerinin yazma ve eski basma eser koleksiyonlarının toplandığı yıllardır. Bu çalışmalara diğer illerde de rastlanır. Meselâ Konya çevresindeki eski koleksiyonlar Yusuf Ağa Kütüphanesi'nde, Manisa ve çevresindeki koleksiyonlar adı geçen şehrin Umumi Kütüphanesinde toplanır. Bu arada yer yer koleksiyonlarını vermemek için mücadele eden il ve ilçeler göze çarpar. Bunlara bir örnek olarak da Akhisar'daki Zeynel-Zâde Kütüphanesi'nde mevcut eski vakıf koleksiyonu gösterebiliriz.

Günümüzde yazma eser koleksiyonu kapsayan kütüphaneleri iki kısma ayırabiliriz :

1) Yalnız yazma ve eski harfli basma eser koleksiyonlarının yer aldığı kütüphaneler. Bunlar koleksiyonlarının gerektirdiği kadar yeni harfli basma kitaplarla yabancı dil-

³Görülebilen tek nüshası Bayazıt Devlet Kütüphanesi, 5092 ve 5093 Nu. lardadır.

⁴Dr. Lawrence S. Thompson, «Türkiye'de kütüphaneleri geliştirme programı.» Türk Kütüphaneciler Derneği Bülteni, 1, 2 (1952).

deki eserleri de kapsarlar. Bir kısmı mevcut koleksiyonlarıyla dondurulmuş, bir bakıma kitap müzesi niteliğini kazanmış kütüphanelerdir.

Bu tip kütüphaneler içinde hiç şüphesiz yazma eser kütüphanesi hüviyetini taşıyan ve bir yazma eser kütüphanesinde bulunması gerekli hususları kapsayan tek kütüphanemiz Süleymaniye Kütüphanesi'dir.⁵ 1967 yılı istatistiklerine göre 53372 yazma kitabıyla bu kütüphane yalnız İstanbul'un değil, Türkiye'nin en büyük yazma koleksiyonuna sahiptir. Kütüphanede 1962 istatistiklerine göre 24594 eski harfli Türkçe, Arapça, Farsça basma eserden başka, 1030 yeni harfli Türkçe, 320 de diğer dillerde basılmış eser mevcuttur. Kütüphane binası modern olmamakla beraber, XVI. Yüzyıl mimarisinin, daha doğrusu Sinan gibi bir üstadın şaheseridir. Bu güzel eser son restorasyonlarla kütüphane olarak yeniden ihya edilmiştir. Çelik raflı depolarıyla, modern ısıtma ve kısmen de olsa tesis edilen havalandırma tertibatıyla yazma kitap sağlığının gerektirdiği ortam sağlanmaya çalışılmıştır. Buna personelin dikkat ve ihtimamını da eklemek gerekir. Kaldı ki Türkiye'nin tek Kitap Patolojisi Enstitüsü de bu kütüphane bünyesine bağlı olarak kurulmuştur. Ve nihayet bir yazma kütüphanesinde bulunması gerekli başlıca unsurlardan biri olan

mikrofilm ve fotokopi tesisleri, Süleymaniye ve diğer İstanbul kütüphanelerinden, Batı Anadolu ve Trakya'daki kütüphanelerden vaki yurt içi ve dışı mikrofilm ve fotokopi isteklerini karşılamaktadırlar.

Mevcut yazma ve eski harfli basma koleksiyonlarıyla dondurulmuş İstanbul kütüphanelerinden dördü, Süleymaniye tipine yaklaşık bir karakter gösterirler. Farkları, koleksiyonca daha sınırlı bulunuşları, kütüphane olarak inşa edilmiş ve devirlerinin kütüphane mimarisi anlayışının en güzel örnekleri olan binalarda yer alışları, Süleymaniye Kütüphanesi'nde mevcut bir yazma kütüphanesinde bulunması gerekli şart ve tesislerden az veya çok yoksun oluşlarıdır. Bunlar arasında 8889 yazma, 159 eski harfli basma kitaplık koleksiyonuyla Ayasofya Kütüphanesi başta gelir. Ancak depoları bakımından bu kütüphane kitap sağlığına en az elverişli bir yerdir.⁶ Diğer yazma eser kütüphanelerinden, Nuruosmaniye'de 5046 yazma, 290 eski harfli basma; Köprülü'de 2582 yazma ve 240 eski harfli basma; Ragıp Paşa'da 1274 yazma, 2377 eski harfli basma (Arapça, Türkçe, Farsça dahil) kitap vardır. Bu tip kütüphanelerden, İstanbul mülhakatından Üsküdar'daki Selimağa Kütüphanesi'nde de 2952 yazma, 4173 Arap harfli basma eser yer almıştır.

⁵Halit Dener, **Süleymaniye Kütüphanesi**. İstanbul, Maarif Basımevi 1957.

⁶1969 yılında Ayasofya Kütüphanesi koleksiyonu da Süleymaniye Kütüphanesine nakledilmiştir.

Bu kütüphanelerin diğer illerdeki benzerlerine gelince, bunlara misal olarak da Konya'daki Yusuf Ağa, Kayseri'deki Raşit Efendi kütüphanelerini gösterebiliriz. Bunlar Ankara İl Halk Kütüphanesi'ne bağlı Eski Eserler Bölümü'nde olduğu gibi, buldukları şehirlerin il halk kütüphanelerine bağlı olarak yönetilmektedirler. İlkine 5065 yazma, 8981 Arap harfli basma, ikincisinde 1471 yazma, 2714 eski harfli basma, Ankara İl Halk Kütüphanesi Eski Eserler Bölümü'nde ise 1967 yılı istatistiklerine göre 2198 yazma, 10228 eski harfli basma eser mevcuttur.

2. Yazma eser koleksiyonlarını kapsayan sair kütüphane tipleri. Bunlar ya çalışmaları için gerekli yazmaları toplıyan veya tarihi zaruretle koleksiyonlarına yazma eser girmiş kütüphanelerdir. Asıl amaçları bakımından bir yazma eser kütüphanesi sayılamazlar. Tip olarak bir hayli çeşitlilik gösterirler :

a) Milli Kütüphane; kuruluş kanununun gerektirdiği ölçüde Türk yazarlarına ait yazma eserleri, bunlardan da öncelikle Türk dilinde yazılmış olanları teklif edildikçe satın almaktadır. Türk Milli Kütüphanesi, yirmidört yıllık geçmişiyle çok yeni bir teşekkül olduğu için ancak 2200 ciltlik bir yazma koleksiyonuna sahiptir. Kütüphanenin yazma eserler bakımından asıl faaliyeti İstanbul Kütüphaneleri koleksiyonlarından çekilmiş 9500 yazma eserin mikrofilmini kapsayan arşividir. Milli Kü-

tüphane'nin Mikrofilm ve Fotokopi Bölümü'nde bir yandan bu arşiv için malzeme hazırlanırken, Batı Anadolu kütüphaneleri hariç, diğer Anadolu illerindeki kütüphanelerden temini istenen yurt içi ve yurt dışı mikrofilm taleplerini de yerine getirmektedir.

b) Üniversite Kütüphanelerimizden gerek İstanbul Üniversitesi Merkez Kütüphanesi'nde, gerekse Ankara Üniversitesi'ne bağlı Dil ve Tarih - Coğrafya Fakültesi Kütüphanesi'nde çeşitli yollardan gerek nitelik, gerekse nicelik bakımından önemli yazma eser koleksiyonları toplanmış bulunmaktadır. Bunlardan İstanbul Üniversitesi Merkez Kütüphanesi'ndeki 18540 yazma eserin büyük bir kısmı eski Yıldız Sarayı ve Halis Efendi Kütüphanelerinden devralınmıştır. Aynı Üniversiteye bağlı Tıp Fakültesi'nin bölümlerinden Tıp Tarihi Enstitüsü Kütüphanesi'nde 1957 yılında 201 yazma eser bulunmaktaydı.

Ankara Üniversitesi Merkez Kütüphanesi'ndeki yazmalar önceki yıllarda Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'ne devredilmiştir. Gerek bu devirle, gerekse çeşitli satınalmalarla Dil ve Tarih - Coğrafya Fakültesi Kütüphanesi'nde en büyük yazma koleksiyonlarından biri toplanmış bulunmaktadır. Aşağı yukarı 20.000 eseri kapsayan bu koleksiyon içinde son devrin büyük bilginlerinden İsmail Saip Sencer'in yazmaları büyük bir yekûn tutar. Ankara Üniver-

sitesi İlahiyat Fakültesi'nde ve Tıp Fakültesi Tıp Tarihi Enstitüsü'nde küçük yazma koleksiyonları mevcuttur.

c) Müze Kütüphanelerinden İstanbul Topkapı Sarayı Müzesi'nde eski saray kütüphaneleri olan III. Ahmed, Revan Odası, Bağdad Köşkü, Emanet Hazinesi, Hazine, Koğuşlar ve Yeniler kısımlarından devren toplanmış 17875 yazmalık bir koleksiyon yer almıştır. Bu koleksiyon gerek muhteva, gerek sanat değeri bakımından Türkiye'nin en değerli yazma koleksiyonlarından biridir. İstanbul Arkeoloji Müzeleri İhtisas Kütüphanesi'de 1619, Konya Müzesi İhtisas Kütüphanesi'nde 1957 de 1442 - bugün bu sayı çok artmıştır, Tire Müzesi, Ankara Etnografya Müzesi ve Bursa Arkeoloji Müzesi'nde sayısını tesbit edemediğimiz yazma eser koleksiyonları bulunmaktadır. Bu arada İstanbul Türk - İslâm Eserleri Müzesi'ndeki bilhassa sanat bakımından çok değerli koleksiyonu unutmamak gerekir.

ç) İstanbul Bayazıt Devlet Kütüphanesi'nde İstanbul kütüphanelerinin bir araya getirilmeye çalışıldığı yıllarda bazı vakıf koleksiyonları birleştirilmiştir. Bu koleksiyonların en büyüğü Veliyüddin Efendi Kütüphanesi'nin yazma ve eski harfli basma eserleridir. Gerek vakıf kütüphanelerden devredilen, gerekse kütüphaneye bağış ve satınalma yoluyla giren yazma eserlerin toplamı

1962 istatistiklerine göre 10698 dir. Bu kütüphanenin yazma eserlerimiz bakımından dikkati çeken bir özelliği de yazmaların eskiyen musanna ciltlerini onarmaya yetkili cilt ustalarının yer aldığı Cilt Atölyesi'nin mevcudiyetidir.

d) Diğer araştırma, kurum ve özel teşekkül kütüphanelerinde yer alan yazma eser koleksiyonlarına gelince, bunlar arasında İstanbul Kandilli Rasathanesi'ndeki, Türk Dil Kurumu, Türk Tarih Kurumu kütüphanelerindeki koleksiyonlarla Türkiye Cumhuriyeti Büyük Millet Meclisi Kütüphanesi'ndeki 80 cilt yazma eseri, Türk Ocağı Kütüphanesi'ndeki yazmaları, Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'ndeki koleksiyonu sayabiliriz. Özel bir dernek tarafından yönetilen İzmir Milli Kütüphanesi'nde ise 1957 yılında 1594 yazma eser bulunmaktaydı.

e) İl Halk Kütüphanelerinde tarihi zaruretlerle ve özellikle 1340 tarih, 430 sayılı ve 1927 tarih, 677 sayılı kanunların hükümleri uyarınca toplanmış yazma koleksiyonları. Bu tip koleksiyonlara, şu kütüphanelerde rastlanmaktadır :

1967 istatistiklerine göre Afyon Gedik Ahmet Paşa Kütüphanesi'nde 1283, Amasya Bayazıt İl Halk Kütüphanesi'nde 928, Adana Ramazanoğlu Kütüphanesi'nde 1171, Burdur İl Halk Kütüphanesi'nde 2317, Bursa İl Halk Kütüphanesi'nde 7351, Çorum İl Halk Kütüphanesi'nde 3451,

Diyarbakır Genel Kütüphanesi'nde 2215, Edirne Selimiye Genel Kütüphanesi'nde 1724, Eskişehir Memleket Kütüphanesi'nde 1057, Isparta Halil Hamit Paşa Kütüphanesi'nde 856, İstanbul Millet İl Halk Kütüphanesi'nde 13833, İzmir Atatürk İl Kütüphanesi'nde 921, Kastamonu Genel Kütüphanesi'nde 3583, Kütahya Vahit Paşa Kütüphanesi'nde 2871, Manisa İl Halk Kütüphanesi'nde 5065 yazma eser mevcut bulunmaktadır. «Türkiye Kütüphaneler Rehberi»ne göre 1957 yılında bu iller dışında kalan, Artvin Genel Kütüphanesi'nde 60, Aydın Genel Kütüphanesi'nde 5, Balıkesir Vatan Kütüphanesi'nde 1537, Çanakkale Genel Kütüphanesi'nde 3, Denizli Umumi Kütüphanesi'nde 347, Elazığ Umumi Kütüphanesi'nde 30, Erzincan Umumi Kütüphanesi'nde 153, Erzurum Umumi Kütüphanesi'nde 151, Gaziantep Şehir Kütüphanesi'nde 365, Giresun Umumi Kütüphanesi'nde 43, Mardin Memleket Kütüphanesi'nde 69, Muğla Hoca Mustafa Efendi Kütüphanesi'nde 333, Nevşehir Damat İbrahim Paşa Kütüphanesi'ndeki 423, Niğde Sungurbey Kütüphanesi'nde 546, Ordu Gazi Kütüphanesi'nde 8, Samsun Gazi Kütüphanesi'nde 1212, Sinop Rıza Nur Kütüphanesi'nde 83, Tokat Maarif Kütüphanesi'nde 346, Trabzon Umumi Kütüphanesi'nde 392, Yozgat Maarif Kütüphanesi'nde 886 yazma eser bulunmaktaydı. İstanbul Atıf Efendi Kütüphanesi'nde 2585, Murat Molla'da 2337 yazma

eser, kurucularının vakfı olarak bırakılmıştır.

g) İlçe Halk Kütüphanelerinde yer alan yazma eser koleksiyonlarına başlıca örnekler olarak da İskilip Halk Kütüphanesi'ndeki 464, Akhisar Zeynel-Zâde Kütüphanesi'ndeki 1508, Ürgüp Tahsinaga Kütüphanesindeki 441 yazma eser sayılabilir. Halen bu ilçe kütüphanelerimizin dışında meselâ Antalya'nın Elmalı ilçesi Halk Kütüphanesi'nde 595, Akseki Yeğen Mehmet Paşa Kütüphanesinde 318, İzmir'in Tire ilçesindeki Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından yönetilen Necip Paşa Kütüphanesi'nde 1147, Bursa'nın İnegöl ilçesindeki İshak Paşa Kütüphanesi'nde 286, Uluborlu'daki Alâeddin Kütüphanesi'nde 478, Yalvaç Ali Rıza Efendi Kütüphanesi'nde 189, Bor'daki Halil Nuri Bey Kütüphanesi'nde 502, Aksaray Halk Kütüphanesinde 30, Akşehir Halk Kütüphanesinde 489, İskilip Halk Kütüphanesinde 507, Şarkikaraağaç Halk Kütüphanesi'nde 104, Vezirköprü Umumi Kütüphanesinde 360 yazma eser vardır. Bunlara daha pek çokları katılabilir.

g) Belediye ve özel idareler tarafından yönetilen kütüphanelerden İstanbul Belediye Kütüphanesi'nde 1439 yazma eser yer almıştır.

Yazma eser kütüphanelerimizin günümüzdeki durumlarını ve koleksiyonların böylesine yayılışlarını kı-

saca gördükten sonra, artık yazma eser kütüphanelerimizin sorunları konusuna değinilebilir. Bu konu dört büyük dalda incelenebilir :

I. Yazma eser koleksiyonları,

II. Yazma eserlerin satın alınması, bakımı, korunması ve bu konuların ortaya çıkardığı bina ve depo meselesi,

III. Yazma eserlerin kataloglanması, tasnifi ve bu konulardan doğan yetkili ve yetişmiş personel meselesi,

IV. Yazma eserlerin okuyucunun istifadesine sunulması.

Her bir dal tek tek ele alındığında çözümlenmesi gereken birçok hususlarla karşılaşmaktadır.

I. Yazma eser koleksiyonları ile ilgili sorunlar şu noktalarda mütalâa edilebilir :

1) Koleksiyonların dağınık ve yaygın oluşu. Zaman zaman alınan tedbirlere ve yazma eserleri bir araya toplama ve toplanan yerde daha iyi şartlarla bakımlarını, korunmalarını, kataloglarının hazırlanmasını, daha kolaylıkla istifadeye arzını sağlama amacıyla yapılan çalışmalara rağmen koleksiyonların muayyen merkezlerde toplanması imkânı sağlanamamıştır. Bu konu en son «10 yıllık Millî Eğitim plân ve programı»na esas olan, VII. Millî Eğitim Şûrası dokümanlarının ilk taslağını teşkil eden Plânlama Kurulu toplan-

tısında hazırlanan Kütüphaneler Komitesi Raporu'nda ele alınmıştır. Raporun «Umumî Kütüphaneler» bahsinde yazma eserler meselesine dokunularak Süleymaniye Kütüphanesi'nin bir yazma eserler merkezi olarak geliştirilmesi, Türk kütüphaneciliği bakımından tarihi değer taşıyan klâsik yazma kütüphaneleri Ragıp Paşa, Nuruosmaniye, Köprülü, Ayasofya ve Selimağa Kütüphanelerinin kendi vakıf koleksiyonlarıyla dondurularak, idari ve teknik bakımdan Süleymaniye Kütüphanesi'ne bağlı olarak örgütlenmesi, bu kütüphaneler dışında kalan, halk kütüphanesi olarak geliştirilen kütüphanelerdeki yazma koleksiyonların da durum elverdikçe Süleymaniye Kütüphanesi'nde toplanması kararlaştırılmıştır. Bu karar, Kütüphaneler Kanunu tasarısına üçüncü bölüm olarak konulmuştur. Raporu gereği Bayazıt Devlet Kütüphanesi'ndeki koleksiyonların, gerekse İstanbul Millet Kütüphanesi'ndeki Ali Emiri Efendi koleksiyonunun buldukları kütüphanelerde bırakılması öngörüldüğü gibi, «Halk Kütüphaneleri» bahsinde de kurulması kabul edilen 15 bölge halk kütüphanesinde, o bölgedeki halihazır kütüphanelerde mevcut yazma koleksiyonların toplanmasına karar verilmiş, yalnız bundan Manisa ve Amasya illerindeki yazmalar müstesna tutulmuştur.⁷ Bu rapora ilk itiraz Kastamonu'dan gelmiş, yüzler-

⁷Kütüphaneler Komitesi Raporu. Ankara, 1961. 20-21. ss.

ce yıllık uzun bir geçmişe sahip Kastamonu kütüphanelerine ait yazma eserleri hiçbir suretle Zonguldak'ta kurulması mutasavver bölge halk kütüphanesine vermeyeceklerini, bu eserlerin Kastamonu'nun manevi hazinesi olduğunu, ilgililer vilâyet gazetelerinde ilân etmişlerdir.

Kütüphaneler Komitesi'nin kararı, İstanbul Kütüphaneleri konusunda Yedinci Millî Eğitim Şûrası'nca da kabul edilmiştir.⁹

İstanbul dışındaki yazma eserlerin bölge kütüphanelerinde toplanması hususunda vakıf şartları, yazma eserlerin buldukları şehirlerin manevi değerleri oldukları ile ri sürülerek birçok zorlukların ortaya çıkması beklenebilir. Bazı şehirler belki ikna edilebilecekler, bazı yerler meselâ Akhisar'da olduğu gibi kitaplarını vermemeğe direneceklerdir. Bunun sonucunu on yıllık uygulama gösterecektir.

2) Yazma eser koleksiyonlarının arşiv malzemesiyle karışık bulunuşu. Bu husus batı yazma kütüphanelerinde daha önemlidir. Çünkü eski koleksiyonları kapsayan kütüphanelerimizde arşiv malzemesi sayılabacak vesika ve resmî evraka hemen hiç denecek kadar az sayıda, vakfiyelere ise biraz daha fazla rastlanır. Günümüzdeki Başbakanlık Arşivi'nin başlangıcı olan Hazine-i Evrak'ın XIX. Yüzyılın ilk yarısında kuruluşu kütüphanelerimize fazla sayıda

arşiv malzemesinin girmesine engel olmuştur. Bu sebeple ele alınan mesele ancak şahıs ellerindeki yazma eserlerin satın alınması sırasında ortaya çıkmaktadır. Çünkü çoğunlukla şahıslar ellerindeki yazma eserlerle birlikte arşiv vesikalarını da satmak istemektedirler. Bu cins belgeleri tasnife yeterli ve yetkili personeli bulunmayan kütüphanelerin yazma eserle birlikte arşiv malzemesi almaması gerekir.

3) Yazma eserlerin çeşitli bakımlardan analizi meselesi. Birkaçı istisna edilirse yazma eserlerin analizi hemen hiç üzerinde durulmamış bir konudur.

Son on-onbeş yıl öncesine kadar elde bulunan eski katalogların ve demirbaş defterlerinin modern görüş ve usullerle hazırlanmamış bulunması, koleksiyonlar üzerinde çeşitli analizlerin yapılmamasında başlıca sebebi teşkil eder. Bu analizlerden bizim için önemli olanlar şunlardır :

a) Konu analizi : Her ne kadar eski yazma kütüphanelerimizdeki eserler raflarda konulara göre ayrılmışlarsa da bütün memleket çapında toplu bir yazma eser kataloğu bulunmadığı için ve raflarda konulara göre ayrışta, günümüzdeki deyimle, sistematik depolayısta pek çok hatalara düşüldüğünden yazma eserlerimizin bugüne dek konu analizi yapılamamıştır. Bu sebeple uzun bir Türk - İslâm çağında hangi konularda ne kadar eser verildiği bilineme-

⁹Yedinci Millî Eğitim Şûrası, 5 - 15 Şubat 1962. Ankara, 1962, 262 - 266. ss.

mektedir. Şüphesiz kütüphanelerde en önemli yeri «Kur'an» ve «Kur'an- la ilgili ilimler» almıştır. Fakat sa- yı itibariyle daha çok hadis, usul-i hadis, fıkıh, usul-i fıkıh, akait ve ke- lâm kitapları vardır. Sonra tarih, edebiyat ve dilbilimle ilgili eserlerin sayısı da bu önce sayılanlardan da- ha az değildir. Felsefe, tıp ve fenle ilgili eserler nisbeten daha mahduttur. Eski çeşitli yazma kütüphanele- rimizde bu konularda ne nisbette eser bulunduğu tesbitine imkân olmamakla beraber, cami ve türbe kütüphanelerinde daha çok din, medreselerde din, dil ve edebiyat öğretiminin gerektirdiği ders kitap- larına, tekke kütüphanelerinde de daha çok felsefe ve tasavvuf yanın- da edebî eserlere rastlanmakta oldu- ğu söylenebilir. Bugün için Türk yazma eser kütüphanelerinde konu analizini ele almak mühim bir me- seledir. Fiş katalogları hemen he- men tamamlanmış bulunan İstanbul yazma eser kütüphaneleri için bu meselenin çözümlenmesi yakın bir gelecekte mümkün olacaktır.

b) Dil analizi : Türk yazma kü- tüphanelerinde mevcut eserlerin dil bakımından ayrışımı yapılmışsa da elde edilen rakamların toplanıp sa- yımı yapılmamıştır. Bununla birlik- te yazma eser koleksiyonlarımızın büyük bir çoğunluğu Arapça, daha azı Türkçe, tahminlerin hilâfına çok daha azı Farsçadır. Nadir olarak Ermenice ve Grekçe yazmalara rast- lanır. Lâtin, Süryani ve Koptik yaz- malar hiç denecek kadar azdır.

c) Yer analizi : Özellikle Türk- çe eserlerin dil tarihi incelemelerin- de mühim bir unsur olan yazmanın yazıldığı yer meselesi üzerinde de ancak son yıllarda durulmakta oldu- ğundan bu bakımdan henüz bir ana- lize başlanmamıştır. Eski kültür merkezlerimizin tesbiti ve hangi memlekette ne nisbette kitap istin- sah edildiğini öğrenme bakımından da yer analizi önemlidir.

ç) Tarih analizi : Bu da dil tet- kikleri için önemli olduğu kadar hangi yıllarda kitap istinsahına da- ha çok önem verildiğini tesbit baki- mindan da ele alınması gerekli bir analiz meselesidir. İstinsah tarihle- ri yazılı olmayan eserlerin kâğıtla- rından, yazı, tezhip, cilt, sima', mu- kabele, tashih ve temellük kayıtların- dan aşağı - yukarı da olsa bir ese- rin istinsah edildiği yüzyılı tahmin etmek kabildir.

d) Yazı analizi : Kitapların en çok hangi yazı çeşidi ile yazıldığını tesbit bakımından önemlidir. Yazı analizi yapılırken otograf nüshala- rın, üstad hattatlar tarafından yazıl- mış eserlerin ve nihayet tanınmış kişilerin elyazılarının tesbiti de mümkün olabilecektir.

e) Sanat analizi : Eserlerin cilt, tezhip ve yazı güzelliği bakımından ayrılması ve bu cins eserlere daha fazla ihtimam gösterilmesi mesele- sini doğuran bir analiz şeklidir. Bu analiz şekli yazma eser kütüphanele- rinin muhtevaları bakımından değil

de, eserlerin dış görünüşleri bakımından değerlendirilmesini sağlayacaktır.

II. Yazma eserlerin satın alınması, bakımı, korunması, bu konuların ortaya çıkardığı bina ve depo meselesi.

Yazma eserlerin kütüphanelerce temini günümüzde iki yoldan mümkün olmaktadır. Bunlardan biri satınalma, diğeri bağıştır. Yazmalar için üçüncü bir şekil olan mübadele şekli hiçbir zaman düşünülemez. Ancak bu konu, kırk sene kadar önce Hamit Zübeyr Koşay tarafından ortaya atılmış, ondan fazla nüshası bulunan eserlerin yabancı müesseselerle mübadele edilmesi teklif olunmuşsa da mübadele fikri rağbet görmemiştir.⁹

Yazma eserlerimiz yüzyıllardan beri dış ülkelere akıp gitmektedir; bu akış günümüzde azalmakla beraber tamamen kesilmemiştir. Ancak dikkat edilmesi gerekli bir husus az da olsa, daha çok nadir eserlerin yurt dışına çıkmakta bulunduğudır. Bu sebeple özellikle yazma kütüphanelerimizle, bünyesinde yazma eser koleksiyonlarına yer veren üniversite ve diğer araştırma kütüphanelerimizin satınalabilecekleri ve koleksiyonlarını değerlendirecek eserleri, kendilerine satma teklifi yapıldığında kaçırmamaları, bu cins eserlerin satıldığı kitapçı dükkânla-

rını ve sahhafları daima dikkatle incelemeleri gerekmektedir.

Yazma eser koleksiyonlarının satın alınmasında eserin muhtevasının ve bu muhtevaya göre gerçek değerinin tesbiti ise yetkili mütehasıs elemanların bulunmasını gerektiren ve oldukça uzun araştırmaları icap ettiren başlıbaşına bir konudur.

Yazmaların satın alınışında bilhassa dikkat edilmesi gerekli bir husus da yazma koleksiyonları toplanan kütüphaneler arasında bir rekabetin başlamasına meydan verilmemesidir. Bu da ancak kütüphaneler arasında mevcut işbirliği anlayışı, hangi tip kitapları hangi kütüphanenin alacağını tesbit ile mümkün olur. Nitekim bu konuda memleketimizde ufak da olsa bir nevi bölünme başlamış gibidir. Türk yazarların eserlerini Millî Kütüphane satınalmakta, diğerleri için ya Süleymaniye ya da Üniversite ve Müze kütüphanelerimizi salık vermektedir.

Yazmaların herhangi bir şahıs tarafından kütüphanelere bağışlanmasında da dikkat edilecek hususlar vardır. Yazma koleksiyonu olmayan kütüphanelerin kendilerine yapılacak yazma eser bağışlarını ya Süleymaniye veya bünyesinde yazma eser bulunan diğer kütüphanelerden birine göndermesi, bağışı yapan şahsı gücendirmeden bu hususta ikna etmesi gereklidir.

⁹Hamit Zübeyr, «Kütüphanelere dair», Maarif Vekâleti Mecmuası, 4 (1 Eylül 1341) 24 - 28. ss.

Yazma eser koleksiyonlarının bakımı ve korunması konusunda ilk plânda fiziki korunmaları bunun başında da ciltlenmeleri gelir. Yazma eserlerin yalnız metin kısımları değil, etek, baş ve ağız dediğimiz dış kenarları dahi önemli olduğu için yazma eserlerin kâğıdını, yazısını, tezhibini bozmayacak en iyi malzeme, içinde ve dışında herhangi bir bozukluğa sebep olmayacak usta bir elde ciltlenmesi gerekir. Ciltlemede çevrenin iklimine göre deri kullanılmalıdır. Yazmalardaki kâğıdın da iklimle yakın ilgisi vardır. Kurak bölgelerde kuruyup kırılan kâğıtlar rutubetli yerlerde çürüyüp ufalanırlar. Bu sebeple yazma kitapların yer aldığı depolarda sıcaklığın ve hava akımının hep aynı ortamda bulunması ve bu ortamı sağlamak için de yazma eser depolarında hususi tertibat alınması icap eder. Bu da yazma eserler kütüphanelerinin binası ve depoları meselesini ortaya çıkarmıştır. Türkiye'nin en büyük yazma kütüphanesinde bina tamamen modern olmamakla beraber bu şartlar sağlanmaya çalışılmıştır. Belki müsbet bir düşünce değil, fakat Süleymaniye Kütüphanesi'nin bina olarak insanlar üzerinde yarattığı atmosfer, muhtevası olan eserlerle okadar birbirine uymaktadır ki bu sebeple zarfı mazruftan ayırmak imkânsızdır, denilebilir. Diğer İstanbul klâsik yazma kütüphanelerine de asgarî şartların temini yoluna gidilmelidir. Nitekim aynı hususlar yazma eser koleksiyonlarının yer

aldığı diğer bütün kütüphaneler için de söylenebilir. Diğer yazma eser koleksiyonlarına bu koleksiyonların gerektirdiği şartları haiz binalar yapılmalıdır.

Yazma eserlerin korunması bahsinde üzerine durulacak diğer bir husus da bu çok nadir eserlerin çalınmalarını, okuyucular tarafından tahriplerini önlemektir. Yazma eserler en büyük ihtimamla okunması ve kullanılması gerekli kitaplardır.

III. Yazma eserlerin kataloglanması ve tasnifi konusu geçen yüzyılın ikinci yarısından beri üzerinde durulan bir sorundur. Münif Paşa zamanında hazırlanan kütüphaneler nizamnamesi kütüphanelerin biri nezarette, diğeri kütüphanenin kendisinde duracak iki defterinin yapılmasını âmiridir. II. Abdülhamit devrinde hazırlanıp 12 yıl içinde yayımlanan kırk matbu defterde 64 İstanbul kütüphanesinin fihristleri düzenlenip istifadeye sunulmuştur. Günümüze kadar kullanılan, bütün eksik ve yanlışlıklarına rağmen büyük bir boşluğu dolduran bu fihristlerin yetersizliği çok kısa zamanda anlaşılıp bunların tenkidini yapan Ahmed Zeki Paşa, Ali Fethi ve Muhtar Beylerin rapor ve lâyhaları üzerinde kısaca durulmuştur. 1927'de başlayan ilk tasnif faaliyeti altı ay devam edebilmiş, ikinci tasnif komisyonu 1935 te Prof. Ritter'in başkanlığında işe başlamış, komisyona bir süre

M. Cevdet İnançalp başkanlık etmiştir. Çeşitli başkanların yönetimi altında çalışmalarına devam eden bu komisyonun hazırladığı İstanbul Kütüphaneleri Tarih - Coğrafya Yazma Kataloğlarının Türkçe tarih yazmalarına ait 11 fasikülü yayımlanmıştır. İstanbul Kitaplıkları Türkçe Yazma Divanlar Kataloğunun üç cildi, Türkçe Hamseler kataloğu, İstanbul Üniversitesi Kütüphanesinin Fehmi Ethem Karatay tarafından hazırlanan arapça yazmalar kataloğunun ilk iki fasikülü, farsça yazmalar kataloğunun ilk fasikülü, yine aynı şahsın himmetiyle çıkan Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi'nin iki ciltlik Türkçe yazmalar, tek ciltlik Farsça yazmalar, henüz üç cildi çıkan Arapça yazmalar kataloğu, İsmet Parmaksızoğlu'nun Manisa Kütüphanesi Türkçe Tarih - Coğrafya Yazmaları kataloğu yayımlanan mahdut yazma kataloglarımız arasındadır. Bu kataloglar mevcut yazma eser koleksiyonlarımızın pek azını kapsamaktadırlar. Bu sebeple katalog tasnif işi Türk yazma eser kütüphanelerinin belli başlı sorunlarının ilki sayılmalıdır. İstanbul yazma eser kütüphanelerinin büyük bir kısmının, Anadolu'dakilerin bir kısmının fiş katalogları hazırlanmıştır. Ancak bu sorun daha önemli bir başka meseleyi ortaya koymaktadır. Bu da yetkili ve yeterli personel ihtiyacıdır. Eski kültüre aşina yaşlı kuşaklar yavaş yavaş aramızdan ayrılmaktadır. Orta kuşaktan sayıları ancak onlarla gösterilebile-

cek mahdut sayıda kimseler bu işe gönül verip çalışmaktadır. Ancak genç kuşakların da bu büyük sorunun çözümlenmesi yolunda kendilerini hazırlayıp yetiştirmeleri gerekmektedir.

Yazma eserlerin fişlenmesinde kullanılacak kurallar,¹⁰ tasnif için gerekli sistem az - çok tesbit edilmiş bulunmaktadır.

IV. Yazma eserlerin okuyucuların istifadesine sunulmaları.

Yazma eserlerin okuyucular tarafından kolaylıkla kullanılmasını sağlayan ilk ve başlıca şart basılı katalogların bulunmasıdır. Bunların azlığı ve mevcuda göre yetersizliği bahsi üzerinde bundan evvelki maddede durulmuştu. Bu halde okuyucuların kütüphanelere giderek oradaki fiş kataloglardan istifadesi veya eski demirbaş defterlerini taraması gerekmektedir. Okuyucu yazma eserin aslından, fotoğrafından, fotostatla alınan negatif kopyasından, mikrofilminden faydalanabilir. Uzun çalışmaların eserin aslı üzerinde yapılmaması, ancak kopyalarında görülmeyen hususların asıl nüshada tesbitinden sonra kopyalarından faydalanılması, yazmaların ömrünü uzatmak bakımından tutulacak en iyi yoldur. Türk yazma eser kütüphanelerinde mevcut eserler herkesin kolaylıkla faydalanacağı açık koleksiyonlardır. Batı kütüphanelerinde

¹⁰Yazma ve Eski Basma Kitapların Tasnif ve Fişleme Kılavuzu ve İslâm Dini İlimleri Tasnif Cedveli. İstanbul, Maarif Basımevi, 1958. 50 s.

görülen, faydalanılması bazı şartlara ve bir zaman aşımına bağlı eserlere memleketimizde pek rastgelinmez. İstanbul Aşiyân Müzesi'ndeki Şair Nigâr Hanım koleksiyonu belki de bu bakımdan tek istisnadır. Yakın devir yazmaları için telif hakkı meselesi ise bugüne kadar üzerinde durulmamış, durulması gerekli konulardan biridir. Aynı eser üzerinde iki bilim adamının birden çalışması problemi de memleketimizde henüz ele alınmamış konular arasındadır. Kütüphaneci şahsen aynı eser üzerinde çalışan iki bilim adamını durumdan haberdar edebilir. Bu şahıslardan biri hakkında bir öncelik hakkı tanınabilirse de elde kanunî hiçbir müeyyide yoktur. Bu gibi hallerde en zor duruma düşen kütüphanecidir. Yazma eseri okuyucunun istifadesine sunarken bazı hususları hatırlatmak ve gerekirse bu hususları kapsayan bir kâğıdı okuyucuya imzalatmak gerekir. Yazma eserleri okuyan bir şahıs dolma kalem ve mürekkep kullanmamalı, çok lüzumlu hallerde aslına bakmalı, uzun çalışmalarda mikrofilm ve fotokopilerden faydalanmalı, kitaptaki tezhip ve minyatürlerin kopyası üzerinden değil, fotoğraf yoluyla alınmalı, kıymetli ciltli kitaplar özel masalarda okunmalı, yazma eserin üzerine her hangi bir şeyin dökülmemesi sağlanmalıdır. Pek çok yazma kütüphanelerimizde bu hususlara gereği gibi dikkat edilmemektedir. Yine pek çok yazma eser kü-

tüphanemizde bu koleksiyonların gerektirdiği müracaat kitapları mevcut değildir.

Yazma eser kütüphanelerimizin son bir problemi olarak da yurt dışına gönderilen veya çıkarılan yazma eser mikrofilmleri konusu üzerinde biraz durmak gerekiyor. Alınan tedbirlere rağmen son yarım asra kadar binlerce ciltlik yazma eser koleksiyonları batıya, kısmen kuzeye, güney ve güney doğuya götürülmüştür. Bugün de piyasadan satın alınmasına imkân olmıyan resmî kütüphanelerdeki en seçkin yazmaların film halindeki kopyaları yurt dışına çıkarılmaktadır. Bilim adamlarının yayımlayacakları bir eserde kullanacakları 1 - 2, 3 - 5 film için söylenecek bir şey yoktur. Asıl üzerinde durulması gereken, sayıları yüzleri, binleri bulan kopyalardır. Çok acı bir karşılıktır ki, bu filmlerin gittiği ülkelerden istenen tek bir film dahi ilim adamlarımıza gönderilmemektedir. Çok küçük bir bedel karşılığı dış memleket kütüphanelerine giden filmler, işte asıl üzerinde durulması gereken mesele budur. Bir çok Türk bilim adamı, bir dış ülkede bir Türk yazarının eserinin değil filmi almak, bütün isteklerine, türlü makamlara müracaatlarına rağmen kitabı dahi, göremediklerinden yakınmaktadır. Bir eseri göstermekten imtina eden bir kısım memleketlere veya mikrofilm tesislerinin yetersizliğinden bahisle film talebimizi reddeden kütüphane-

lere artık yazma eser kütüphanelerimizin kapıları sonuna kadar açılmamalıdır. Bu durumda yapılacak tek şey film mübadelesidir. Önceden yazma eserlerin mübadelesi düşünülemez denmişti, buna karşılık mikrofilm mübadelesini kabul etmek, evvelce giden eserlerimizin hiç olmazsa kopyalarını sağlayacaktır ki, nihayet bu da bir kazançtır.

Türk kütüphaneciliğinin köklü geçmişinin en canlı eserleri olan yazma kitaplarımızı madde olarak koruyacak şartları hazırladığımız gibi, manen muhafaza edecek hususların da sağlanması zamanı gelmiştir. Yazma eser koleksiyonlarımızın biraz da yetişen gençlik ve gelecek kuşaklar için saklanması gerekmektedir.